

bok recensioner

Nedslående läsning om projekt- resultat

DAVID GAUNT, KNUt SuNDELL, EVA
DAVÉN, HJÖRDIS GUSTAFSSON

Projekt i riskzon

Slutrapport från utvärderingen av "Sektorsövergripande projekt för barn och ungdom 1996".

Resursförvaltningen för Skola och Socialtjänst, Forsknings- och Utvecklingsenheten, Stockholm, FoU-rapport 1998:2. Kan beställas genom FoU-enheten, Distributionen, Box 22015, 250 22 Helsingborg, Fax 042-20 16 67.

År 1995 beslöt kommunstyrelsen i Stockholm att anslå 30 miljoner kronor för sektorsövergripande barn- och ungdomsprojekt under 1996. Måltavlor för projektet var våld, rasism, kriminalitet och missbruk. Ett villkor var att projektet skulle innefatta samverkan mellan minst tre förvaltningar eller organisationer, t ex socialtjänst, skola och polis. Senare fattades också beslut om en vetenskaplig utvärdering. Ansvaret för denna lades på Resursförvaltningens Forsknings- och Utvecklingsenhet. Föreliggande rapport utgör FoU-enhetens slutredovisning. I utvärderingen har också medverkat ett antal forskare och doktorander från Stockholm och Uppsala, vilkas redovisningar sammanfattas i rapportens andra avdelning.

Rapporten är huvudsakligen uppdelad i en avdelning med övergripande beskrivningar av programmet och en avdelning bestående av sammanfattande utvärderingsrapporter över enskilda projekt. Av de 123 projekt som ansökte om medel beviljades 75 kommunala anslag. Ytterligare 5 projekt kunde genomföras med stöd av Folkhälsoinstitutet. Endast 24 av de 80 projekten utvärderades.

Rapporten erbjuder tyvärr en ganska ledsam läsning.

Detta beror ingalunda på författarna, som lagt ned stor möda på redovisning och kritiska resonemang. Författarna drar sig inte för att tydligt beskriva de svårigheter programmet haft att brottas med. Det ledssamma ligger i att nödgas konstatera att så stora ekonomiska resurser, så stort engagemang och så mycket arbete har givit så litet resultat, åtminstone i form av mätbara effekter på ungdomars välbefinnande och beteende. Detta konstaterande är inte författarnas utan mitt eget.

Till att börja med försenades proceduren genom att ansökningar mottogs långt efter ansökningsperiodens slut i april 1996. Detta ledde till att många projekt endast fick några höstmånader på sig att verka och måste avslutas inför årsskiftet 1997. Utvärderingen planerades inte som en integrerad del av programmet utan tillkom i efterhand. Många målsättningar var av processtyp och inte av utfallstyp, det vill säga: man fokuserade arbetssätt och verksamheter i stället för direkta effekter som kunde observeras hos ungdomarna själva. Processmål kunde t ex vara "att ha en speciell beredskap för flickor i riskzon", "att arbeta förebyggande med tidiga insatser i barnfamiljer" eller "att försöka uppnå gemensamma värderingar hos lärare, föräldrar och elever".

Det fanns visserligen också mål som var direkt relaterade till beteende, t ex "att motverka gängbildning och våld". Problemet i dessa fall var ofta att utvärderingen, åtminstone i den sammanfattande form som presenteras i rapporten, inte gav svar på frågan om målet uppnåddes. Det framgår t ex inte om gängbildning eller våld minskade. Däremot framkommer att de medverkande personalkategorierna uppfattade samverkans effekter positivt. Ett annat projekt inriktades på detaljhandelns försäljning av folköl. Det framgår dock inte av utvärderingen om försäljningen av folköl till personer under 18 år minskade, vilket ju måste vara den viktigaste effekten av ett sådant projekt.

Samtidigt skall också sägas att några projekt hade dokumenterat goda effekter, t ex i form av lyckade fritidsaktiviteter. Av de 24 utvärderade projekten anser författarna att 13 lyckades ganska väl med att nå sina mål, medan 9 lyckades sämre. Att projektledarna ställdes inför stora krav och svårigheter framgår tydligt. Det vore också orättvist att kritisera enskilda projektledare.

Kritik kan däremot riktas mot kommunstyrelsen i Stockholm, som på ett icke kostnadseffektivt sätt

Kritik kan däremot riktas mot kommunstyrelsen i Stockholm, som på ett icke kostnadseffektivt sätt spenderat 30 miljoner kronor på kortsiktiga projekt

spenderat 30 miljoner kronor på kortsiktiga projekt som inte kunnat bli annat än illa planerade med de få månader som stått till buds när både ansökningsförfarande och genomförande måste rymmas inom ett kalenderår. Det bör med kraft understrykas att utvärderingar av projektet inte kan genomföras i efterhand, om de skall ge vetenskapligt intressanta resultat. Projekten måste i sig själva läggas upp som utvärderingar, dvs som kontrollerade experiment, om man skall få veta något om effekterna på beteenden man vill påverka. Även om projekten, som författarna framhåller, aldrig gjorde anspråk på att vara "vetenskapliga", kan kravet på vetenskaplighet inte förbigås när så stora pengar är i omlopp. Ett minimikrav är att projektet får tid för planering och genomförande samt att utvärderingen integreras i projektet från början.

Författarna skall ha en eloge för en redovisning fri från sidoblickar och förskönande omskrivningar. De framför också välmotiverad kritik, t ex mot att vissa lyckade projekt inte fick fortsätta, men den polemiska udden i denna recension är inte författarnas utan min egen.

Dagmar Lagerberg

Bra metodbok för projektarbete

IB ANDERSEN

Den uppenbara verkligheten Val av samhällsvetenskaplig metod

Studentlitteratur, 1998, 260 sidor.

Detta är en metodbok som beskriver hur man bör gå tillväga i ett FoU-projekt. De metodologiska rekommendationerna förutsätter att "samhällsvetenskaplig kunskapsproduktion i grunden är problemorienterad". Syftet med sådan kunskapsproduktion sägs vara att förändra världen.

Boken, som på danska heter "Den skinbarlige virkelighed - om valg af samfundsvidenskabelige metoder", har inte bara översatts till svenska, den har också bearbetats av Sten Andersson och Lars Lind-

kvist. De har därigenom åstadkommit en bok som handlar om svenska förhållanden. Boken innehåller också ett stort antal svenska referenser.

Boken inleds med två kapitel där Andersen redovisar sina kunskapsteoretiska övertygelser (Del I). Han ser på kunskapsproduktion som en beslutsprocess, "där vi ska träffa en rad konkreta metodval, dels innan projektet sätts igång, dels under själva projektförloppet". I FoU-sammanhang handlar det om "att välja och att välja bort". Det finns flera vägar att nå målet. Grundtanken, vilken jag tillfullo delar, är att metodvalet är problem- och situationsbestämt, och att undersökaren själv måste företa de konkreta valen i förhållande till det enskilda projektet.

Därefter följer fyra kapitel om förarbete och planering (Del II). Andersen är i första hand intresserad av kunskaper om och förändringar av organisationer. De exempel han ger är till stor del hämtade från detta område. Denna begränsning kan möjligen förefalla något främmande för en del personer som genomför FoU-projekt med anknytning till hälso- och sjukvården. Min erfarenhet är dock att bristande kunskaper om organisationsteori kan vara ett stort problem vid denna typ av FoU-projekt.

De fyra nästa kapitlen handlar om att få tillgång till data, att samla in data (speciellt frågetekniker) och att analysera data (Del III). Det betonas att problemformuleringen och syftet skall styra val av metod och inte tvärt om. Överhuvudtaget präglas boken av en befrämjande eklektisk syn på val av samhällsvetenskaplig metod. Detta står i viss kontrast till vad som ibland är fallet inom hälso- och sjukvården, där rätt "skolbildningstillhörighet" tycks vara ett viktigt socialiseringsmål vid utbildningen av läkar- och sjuksköterskestuderanden. Men metoder är, som författaren påpekar vid upprepade tillfällen, verktyg. Den student som bara fått lära sig att hantera en hammare blir snart blind för allt annat än spik.

Boken avslutas med en rad praktiska råd om kommunikation och dokumentation (Del IV). Mycket av det som sägs är klokt och värdefullt. Men jag förstår inte riktigt varför Andersen till den grad fokuserar kring FoU-rapporten. Han tycks själv vara kritisk: "Det vanligaste är att det produceras rapporter för skrivbordslådan". Enligt min mening borde studenten, i långt större utsträckning än vad som nu är fallet, uppmanas att skriva i artikelform. Handledaren bör, när detta är lämpligt, hjälpa studenten att välja tidsskrift (vetenskaplig eller populär) och med denna tid-

skrift som utgångspunkt ge förebilder om hur redovisningen kan disponeras och referenser skrivas.

Enligt Ib Andersen riktar sig boken i första hand till lärare och studenter som genomför mindre projekt. Men personer som sysslar med kvalitetssäkring inom hälso- och sjukvården, där kunskap om organisatoriska förhållanden är av avgörande betydelse, bör också ha stor nytta av boken. Den rekommenderas!

Tore Nilstun

Människan i sociobiologiskt perspektiv

NILS UDDENBERG

Arvsdygden. Biologisk utveckling och mänsklig gemenskap

Natur och Kultur 1998.

I sin nya bok *Arvsdygden* ger Nils Uddenberg en skickligt skriven exposé över den moderna biologin och dess implikationer för synen på människan. Han har kallat sin bok för *Arvsdygden* för att "markera att det som vi människor ärvt från våra apliknande förfäder inte enbart är våra kroppar och mer eller mindre okontrollerade 'djuriska lustar', utan även våra förutsättningar att leva i ett samhälle och i någon mån ta hänsyn till varandra" (sid 9).

Arbetet med boken har skett inom ramen för projektet "Gener, människobild, samhälle" finansierat av FRN och Institutet för Framtidsstudier. Boken är emellertid svår att klassificera. Den har inga ambitioner att vara ett arbete i akademisk filosofi, men den tar upp filosofiskt relevanta biologiska teorier och empiriska resultat. Boken är heller inte ett vetenskapligt verk i idéhistoria eller vetenskapshistoria, men den refererar en hel del idéhistoriskt och vetenskapshistoriskt material. Närmast kan väl boken beskrivas som en bildnings- och debattbok inom området livsåskådningsvetenskap.

Huvudfrågan i Uddenbergs bok är vilken betydelse generna har för människans kultur- och samhällsliv. Uddenberg utgår här från sociobiologin med Edward O. Wilson som främsta namn. Enligt sociobiologin är människan som social varelse (med moralkänsla, språkförmåga, kognitiv förmåga osv) i hög utsträckning bestämd av generna, vilka i sin tur är ett resultat av evolutionens naturliga urval. Uddenberg hävdar att sociobiologin är en välgrundad vetenskaplig upp-

fattning. Den har inte bara något väsentligt att säga, utan även något "objektivt sant" (sid 18).

Vilken betydelse har då generna? Uddenberg tillbakavisar genetisk determinism, dvs uppfattningen att våra egenskaper helt och fullt är bestämda av generna. Han betonar i stället samspelet mellan gener och miljö: "Generna verkar alltid i en miljö och denna är alltid lika bestämmande för organismens egenskaper som arvet" (sid 44). Frågan är bara vad detta innebär mer precist. Samspelets betydelse kan nog de flesta acceptera, men hur går det ihop med den sociobiologiska grundidé som uttrycks i det kända Wilson-citatet: "Generna håller kulturen i ett koppel" (sid 209)? En liknelse antyder hur Uddenberg tänker sig det hela. Individens är inte ett tomt papper när hon föds (jfr John Lockes berömda 'tabula rasa'), utan kan snarast liknas vid en icke ifyllt deklaraionsblankett (!). Blankettens utformning är given, men den kan fyllas i på många olika sätt. Uddenberg skiljer alltså mellan "form" och "innehåll" (sid 135), och menar att kulturlivets former är biologiskt givna medan innehållet är resultatet av miljöpåverkan. Moralkänslan ("arvsdygden") är medfödd, medan de konkreta normerna är miljöbetingade. Språkförmågan med sin universella grammatik (jfr Noam Chomskys språkteori) sitter i generna, men den konkreta språkfärdigheten är inlärd. Kognitionsförmågans grundformer (t ex logiska principer) är genetiskt givna, men innehållet är präglad av miljön.

Uddenbergs liknelse har naturligtvis sin poäng, men det förblir oklart vad han menar. Exakt vad skiljer form från innehåll i dessa fall? Hur vet man om något ska klassificeras som form eller som innehåll? Om miljön är 'lika bestämmande' som generna, hur kan det då komma sig att "generna håller kulturen i ett koppel", låt vara ett långt sådant? Borde då inte miljön ha lika stora möjligheter att påverka kulturens former som generna och t o m kunna motverka det genetiskt givna? Kan evolutionärt givna böjelser uttryckas på ett biologiskt icke-adaptivt sätt? Om exempelvis moralens ursprung ligger i evolutionärt selekterade motiv måste då moralen tjäna våra genes fortbestånd eller kan de motverka detta? Kan en genetiskt given benägenhet för altruism gentemot släktingar (släktaltruism) eller personer från vilka man kan räkna med gentjänster (reciprok altruism) uttryckas på så sätt att man offrar livet för rena främlingar (genuin altruism)?

Man kan också fråga sig om den sociobiologiska

uppfattningen verkligen har karaktären av vetenskaplig sanning som Uddenberg hävdar. Ingen har ännu påvisat någon moralgen eller kognitions-gen, ej heller något komplex av gener vilka i samverkan styr morförmågan, språkförmågan och kognitionsförmågan. Uppfattningen att dessa förmågor är genetiskt givna grundar sig på vissa empiriska utsagor rörande icke-mänskliga djurs egenskaper och mänskliga 'univer-

Förekomsten av vissa människoliknande beteenden hos icke-mänskliga djur är inte i sig ett tvingande skäl för uppfattningen att beteendet hos människan i mycket stor utsträckning är genetiskt betingat. Exempelvis kan en 'protomoral' finnas hos vissa högre primater på grund av genetiska orsaker, men det hindrar i sig inte att morförmågan i sin fullt utvecklade mänskliga form är kulturellt betingat.

Inte heller förekomsten av universella mönster (om de nu förekommer) innebär självklart att de är genetiskt givna. De kanske kan förklaras med hänvisning till att människor på olika platser och i olika tider trots allt möter en likartad verklighet (miljö) och därför hittar på likartade lösningar på de problem som denna verklighet (miljö) ställer dem inför. Problemen begränsar mängden lösningsmöjligheter och dessa framstår därför som universella.

De teoretiska resonemangen om evolutionen är heller inte självklara. En alternativ tankeriktning representeras av bl a biologen Richard Dawkins (författare bl a till boken "Den själviska genen") och filosofen Daniel Dennett. De tar också evolutionsteorin på allvar, men drar andra slutsatser än Wilson och Uddenberg. Deras idéer framställs emellertid av Uddenberg på ett något missvisande sätt. Enligt Uddenberg hävdar de att kulturen är frikopplad från generna. Detta är endast i viss mån sant. Enligt Dawkins och Dennett förekommer det en mycket snabb kulturell evolution vid sidan av den långsamma biologiska evolutionen och kulturen kan i viss mån motverka genernas genomslag i beteendet. I motsats till Wilson hävdar de att inte alla grundläggande beteendemönster behöver vara biologiskt adaptiva. Dessutom menar de att genernas påverkan är mer allmän och indirekt än vad Wilson tänker sig. Människan kännetecknas framför allt av en genetiskt givna fenotypisk plasticitet.

Generna är förutsättningen för att den kulturella evolutionen ska komma igång genom att förse människan med en förmåga att imitera, skapa mentala representationer av verkligheten, och vara beteendemässigt anpassningsbar. Om vi utgår från Uddenbergs liknelse, tycks Dawkins och Dennett tänka sig att även deklaraionsblankettens utformning i någon mån är kulturellt påverkbar. Också det som Uddenberg uppfattar som 'form' är i viss mån föränderligt, även om förändringen är långsammare än 'innehållets' förändring. Dawkins och Dennett representerar alltså en något flexiblare syn på människan än sociobiologin, men den är inte fullständigt flexibel som t ex radikala former av behaviorism hävdar. Uddenberg är noggrann med att framställa sociobiologin på ett nyanserat sätt. Han borde ha bemödat sig om detsamma när det gäller denna alternativa tankeriktning. För övrigt återstår det att se vilken evolutionär hypotes som har mest fog för sig.

Frågan om genernas påverkan är också politiskt laddad. Uddenberg diskuterar ett välkänt exempel på hur genetiken använts i politiska syften, nämligen Richard Herrnsteins och Charles Murrays kontroversiella bok *The Bell Curve* från 1994. En huvudidé i deras bok är att det finns skillnader i genomsnittlig IQ mellan olika etniska grupper och att dessa till största delen har en genetisk grund. Vidare hävdar författarna att IQ påverkas av dess genetiska bas endast marginellt kan påverkas av socialt understöd och utbildning. Mot denna bakgrund föreslår författarna att stödet och utbildningen skall minskas för dessa grupper, då sådana insatser knappast har någon effekt.

Uddenberg tillbakavisar naturligtvis författarnas politiska slutsatser, men jag lämnar denna fråga därhän och fokuserar i stället på frågan om etniska gruppers genomsnittliga intelligens och om denna går att påverka. I sin diskussion refererar Uddenberg bl a den traditionella kritiken att skillnaderna i resultat beror på kulturell 'bias' hos intelligenstesten, en typ av kritik som Herrnstein och Murray emellertid tillbakavisar. De hävdar att det finns test som inte är 'biased'. Men även om de skulle ha rätt så verkar skillnader i genomsnittlig IQ kunna förklaras genom sociala faktorer. Uddenberg försummar emellertid att här hänvisa till de adoptionsstudier som visar att den socioekonomiska statusen hos adoptionsfamiljen påverkar adoptivbarnens resultat på intelligenstest. Han försummar också att hänvisa till den s k Flynn-effekten, dvs observationen att resultaten stadigt har höjts inom

olika etniska grupper sedan seklets början, vilken inte låter sig förklaras genetiskt p g a den relativt höga hastigheten i förändringarna. Däremot är följande kritik från Uddenbergs sida mycket betydelsefull: "...variationerna i genetiskt avseende mellan individerna inom en grupp är alltid större än mellan grupper. De sociala eller etniska grupper vi så gärna talar om är inte genetiskt avgränsade" (sid 325).

Låt mig avslutningsvis påpeka att Arvsdygden är en mycket läsvärd bok. Dess huvudbudskap att ta evolutionsteorin på allvar är oerhört väsentligt. Filosofer, samhällsvetare och humanister har ofta försummat detta. Det är emellertid viktigt att företrädare för ett evolutionärt perspektiv betonar att det finns olika evolutionära tolkningar. Detta kan Uddenberg knappast sägas ha gjort.

Anders Nordgren

Fakta om hälsoläget hos äldre

DAVID GAUNT, LARS ANDERSSON,
LISE-LOTTE RISÖ-BERGERLIND,
GERDT SUNDSTRÖM, TULLIA VON SYDOW

Gammal och frisk? Om äldres hälsa

Nordstedts tryckeri 1998. *Nationella folkhälso-*
kommittén, Regeringsgatan 30-32, 103 33 Stockholm

Nationella folkhälsokommittén är en statlig utredning som arbetar med att fastställa mål för den framtida folkhälsopolitiken i Sverige, och att föreslå strategier för att uppnå dessa. Som ett led i verksamheten ger kommittén ut en skriftserie som syftar till att väcka debatt om aktuella folkhälsofrågor. Tidigare utgåvor i serien har behandlat tobak, svensk alkoholpolitik, 'tillitsbrist-sjukdomar', och 'arv och miljö'.

I *Gammal och frisk?* redogör gerontologerna Lars Andersson och Gerdt Sundström för fakta om hälsoläget hos äldre, och om behovet av institutionsboende och hemtjänst. Lise-Lotte Risö-Bergerlind, psykiater, diskuterar bruket av psykofarmaka hos äldre - på gott och ont. Framför allt belyses användandet av lugnande medel - merparten av bensodiazepin-preparaten, som Rohypnol och Stesolid, förbrukas av äldre personer. Halveringstiden för bensodiazepiner är betydligt längre för äldre än för yngre, vilket medför stor risk för dagtrötthet och fallolyckor. Förskrivningsmönstret av psykofarmaka förändras kontin-

SSRI-preparaten är viktiga hjälpmedel till en förbättrad livskvalitet för äldre med depression

erligt i takt med att läkarkåren uppmärksammas på biverkningsproblematiken, och att nya läkemedel lanseras. För många läkare har nu två preparat med en gynnsammare biverkningsprofil (Imovane, Stilnoct), blivit förstahandsmedel när den äldre patientens sömnsvårigheter kräver farmakologisk behandling. Allt sedan introduktionen av selektiva serotoninåterupptagshämmare (SSRI, Cipramil, Zolofit mfl) har förskrivningen av antidepressiva till äldre ökat dramatiskt. De gamla tricykliska antidepressiva preparaten förskrivs numera endast undantagsvis till äldre pga risken för konfusion och andra biverkningar. Särkerligen förekommer en viss överbehandling - SSRI är lätta att sätta in, men svåra att sätta ut. För en geriatiker är dock SSRI-preparaten till allra största delen av godo. De är viktiga hjälpmedel till en förbättrad livskvalitet för äldre med depression och emotionell instabilitet. Inte minst gäller detta den stora gruppen patienter med demenssjukdom, resttillstånd efter stroke och andra hjärnskador.

Historikern David Gaunt skriver roligt och tankeväckande om myter kring åldrandet. - Varför skämtar vi, om än med viss respekt, om "Skräcktanten", exemplifierad av drottning Viktoria och "Kära Farmor"? - Varför skrattar vi, och kanske även friska pensionärer, åt vykortet med de duvmatande gubbarna och gummorna på parkbänken? - Varför, å andra sidan, går de käcka vykortet som föreställer två sportiga yngre-äldre inte att sälja? Vi vet ju från prospektiva studier att fysisk aktivitet skyddar mot åderförkalkningssjukdom, fallolyckor, institutionalisering och för tidig död (inte bara osteoporos, som Gaunt skriver). Politikern Gustav Möller var en framsynt man, som när han själv blev ofrivillig pensionär startade en kampanj för äldres rätt till delaktighet och aktivitet. Politikern Tullia von Sydow, 80 år, är en frivillig opensionär, som avslutar med personliga kommentarer om åldrandet. I alla skeden av livet är känslan av meningsfullhet med den egna existensen en av de allra viktigaste hälsobefrämjande faktorerna. Att kunna förmedla denna mening till Sveriges många ensamma äldre-äldre, som har multipla sjukdomar och funktionsnedsättningar är en stor utmaning för oss, som själva vill bli både gamla och friska.

Lena Kilander

En efterlängtd lärobok

ANDERS WIKBY och BOO JOHANSSON

Biologiskt åldrande

Studentlitteratur Lund, 1998.

Anders Wikby är docent vid institutionen för naturvetenskap och biomedicin, och Boo Johansson docent vid Institutet för gerontologi, båda Hälsohögskolan i Jönköping. De har skrivit en efterlängtd lärobok om biologiskt åldrande. Boken är ett användbart komplement till Åke Rundgrens mer geriatriskt inriktade lärobok *Människans funktionella åldrande*. Den tänkta målgruppen är bred - såväl naturvetare som personal verksamma inom äldreomsorg och sjukvård i allmänhet. Vissa artiklar är svårlästa, andra är föredömligt pedagogiskt skrivna. Som helhet är nivån "lagom", i synnerhet som boken även lämpar sig som uppslagsverk för den som vill få en snabb uppdatering inom området. Läsaren får en utförlig sammanfattning av vad vi vet, och inte vet, om åldrandet på cellnivå. De olika hypoteserna om åldrandets mekanismer framställs också ur ett idé- och lärdoms-historiskt perspektiv. Författarna tar systematiskt upp olika genetiska, biokemiska och fysiologiska förklaringsmodeller till åldrandet, och frågetecknen kring dessa. - Kan man överföra data från experiment på jästceller och bananflugor till människan? - Hur interagerar den enskilda cellens åldrande med organismens? Biologiskt åldrande har nära beröringspunkter med tumörbiologi. Åldrandets mekanismer är motsatta till mekanismerna vid cancer, där tumörcellens livscykel kan sägas vara oändlig. En aktuell genetisk teori utgår från celldelningen. Ändarna på kromosomen har en speciell bassekvens, och kallas för telomerer. Dessa kan normalt inte nybildas, varför kromosomen förkortas en liten bit för varje celldelning. En delförklaring till cellens åldrande är att delningen avstannar när telomeren nått en kritisk minsta längd. Enzymet telomeras syntetiserar nytt telomer-DNA, och har visats förlänga livscykeln för odlade celler. En hämning av denna mekanism skulle å andra sidan kunna stoppa tillväxten av tumörceller. "Karamellteorin" är ett exempel på en biokemisk förklaringsmodell. Proteiner som tvärbinds genom s.k. icke-enzymatisk glykering kan förklara varför äppelbiten blir brun och skrumpen, och varför elasticiteten i huden och i ögats lins minskar vid åld-

randet. Fysiologiska förklaringsmodeller till åldrandet behandlar bl.a. effekterna av en minskad hormonproduktion, och förändringarna i immunsystemets T-lymfocyter. Ett stort antal studier tas upp, men referenslistan är relativt kort och kanske kunde kompletteras med fler aktuella review-artiklar. I avsnittet om antioxidanter saknar jag personligen (de negativa) resultaten från de stora randomiserade prövningar som publicerats under senare år.

Det sista kapitlet behandlar prevention - kan kost och fysisk aktivitet påverka åldrandeprocessen? Här återkommer vi till Nationella folkhälsokommitténs arbete. Tio tips för ett friskt åldrande från the National Institute on Aging inkluderar såväl allsidig kost, fysisk aktivitet som rökstopp, men också rådet "Behåll en positiv attityd till livet och gör sådant som gör dig lycklig". Fransyskan Jeanne Calment blev både gammal och frisk, och uppnådde en ålder av 122 år. I en intervju för några år sedan gav hon själv följande tips: - Se till att Du får ett gott skratt minst en gång varje dag!

Lena Kilander

Detaljerad studie av auktoritär inställning och fundamentalism

THOMAS BÖHM

Att ha rätt - Om övertygelse, tolerans och fundamentalism

Stockholm, *Natur och Kultur* 1998, 200 sidor.

Enligt Thomas Böhm illustrerar religionen på ett särskilt tydligt sätt förhållandet mellan övertygelse och fakta. Han har därför intervjuat ett flertal religiösa personer: en ortodox jude, en muslimsk troende och en högkyrklig kristen. Han har också samtalat med en avhoppad framträdande tysk nynazist, en överlevande från koncentrationsläger, en avhoppad ung skinhead och en forskare i pedagogik. Det är frågan om en detaljerad studie av den auktoritära inställning som försvårar den mänskliga toleransen av det som uppfattas som annorlunda.

Böhms hypotes är att det finns en stark benägenhet hos de flesta människor att försöka påverka andra till att anse eller göra det de anser vara rätt, det de är övertygade om. Benägenheten att fungera auktoritärt

eller fundamentalistiskt är speciellt påtaglig när vi ställs inför motstridigheter och konflikter. Med "fundamentalistiskt" menar han en "uppfattning som omsätts i handling där jag inte accepterar den andras rätt att tycka annorlunda än jag, eftersom jag utgår från att jag har den enda rätta uppfattningen".

Framställningen följer ett enkelt mönster. Den intervjuade personen får först komma till tals och därefter kommenterar Böhm intervjupersonens uppfattningar. Enligt Böhm är alla tre religiösa intervjupersonerna ortodoxa, dvs de har "en tro på att ursprunget måste bevaras oförändrat". Han skriver att det verkar som om ortodoxin bygger på en auktoritetstrogen, idealiserad hierarkisk tankemodell som antingen ligger nära den narcissistiska eller den auktoritära personligheten. En sådan beskrivning torde upplevas som rätt provocerande.

Alla de tre religiösa företrädarna erbjöds att kommentera Böhms kommentarer till deras intervju. Tyvärr accepterade endast den kristna detta erbjudande. Men hans svar har också blivit en av bokens höjdpunkter. Det visar på svårigheten för Böhm att få sina intervjupersoner att förstå och acceptera det psykologiska perspektivet.

Böhm är intresserad av tron som ett psykologiskt fenomen. Han söker att klargöra de psykologiska mekanismer som gör att ortodoxi så lätt övergår i fundamentalism. Detta är naturligtvis en viktig uppgift, men för den troende står väl snarare själva övertygelsen i fokus, eller med den kristnes egna ord i kommentaren till kommentaren: "Alla, bekännare och förnekare, befinner vi oss på ett kunskapsteoretiskt gungfly. ... Men ett kunskapsteoretiskt gungfly behöver inte vara detsamma som ett livsåskådningsmässigt gungfly. Jag kan komma fram till att jag måste utgå från vissa grundvalar som jag hanterar som om de vore fakta."

Jag har inga svårigheter att acceptera de farhågor som Böhm lyfter fram vad gäller ortodoxi och fundamentalism. Jag delar också hans uppfattning att toleransen ständigt hotas och därför måste försvaras. Böhms slutsats är att vi måste "vara på vår vakt mot människor som säger 'hur det är', om det inte gäller ovedersägliga fakta. Vi måste hävda pluralismens

Om alla våra övertygelser uppfattas som symboliska, mångtydiga eller subjektivt tolkningsbara, då är det inte längre frågan om tolerans utan om flathet

betydelse - att det finns olika uppfattningar i stället för rätt och fel". Men så enkelt är det inte alltid. Toleransen har också sina gränser. Om alla våra övertygelser uppfattas som symboliska, mångtydiga eller subjektivt tolkningsbara, då är det enligt min uppfattning inte längre frågan om tolerans, utan om flathet.

Tore Nilstun

Mot en nyanserad bild av den svenska välfärdsmodellens utveckling

RAFAEL LINDQVIST (RED)

Organisation och välfärdsstat

Studentlitteratur, 1998, 193 sidor.

"Till försvar för den svenska välfärdsmodellen med hjälp av organisationsanalys" är kanske en rättvisare titel på denna intressanta, grundliga och väl sammanhållna samlingsvolym om svensk välfärdsforskning. Boken samlar resultat från flera sociologiska forskningsprojekt angående olika aspekter av den svenska välfärdspolitiken. Precis som statsvetare har gjort tidigare och inbegripit förvaltningen i sina studier av politiska system fokuserar författarna i denna bok på betydelsen av de formella organisationerna i studiet av välfärdsstaten, ett forskningsområde som traditionellt varit makroteoretiskt inriktat.

Argumentet bakom fokuseringen på organisationernas nivå är övertygande. Den svenska välfärdsstaten har genom åren, trots bristande resurser, behållit sin grundläggande välfärdsinriktning men har förändrats organisationellt. 1960-talets centralism och övertro till planering och de maskinbyråkratiska organisationsformernas effektivitet har ersatts av mer decentraliserade strukturer. De offentliga organisationerna, verken och myndigheterna har fått större ekonomiskt ansvar och frihet att själva utforma sin verksamhet för att förbättra kostnadseffektiviteten och kundanpassningen. Organisationerna har även ökat till antalet bland annat beroende på att deras uppgifter har blivit mer specialiserade. Denna mångfald har ställt nya krav på samordning av verksamheterna och givit upphov till nya interaktionsmönster och samsambetsformer inom och mellan dem. De skisserade or-

ganisatoriska förändringarna har inte bara fått konsekvenser för klienterna, brukarna och patienterna, utan även för de inblandade professionerna och yrkena och övriga intressenter.

Dessa tankar utvecklas i samlingsvolymens inledande kapitel. Bokens andra kapitel sammanfattar forskningen om den svenska välfärdsstatens organisation och följs av flera kapitel med olika tillämpningar. Stor vikt läggs på den historiska metoden, medan de begreppsliga hjälpmedlen huvudsakligen tas från professionslitteraturen och den nyinstitutionella teorin. Ett kapitel handlar om Ädelreformen och uppkomsten av ett nätverk mellan olika offentliga organisationer, medan ett annat exemplifierar de nya kraven på samordning och samverkan med utgångspunkt i arbetsrehabiliteringen av långvarigt sjuka och arbetslösa. Det femte kapitlet behandlar socialförsäkringsfrågor och i synnerhet problematiken kring genomförande av rehabiliteringsreformen. Det sjätte kapitlet undersöker hur fyra kvinnliga välfärdsyrken, sjuksköterskor, hemvårdarinnor, vårdbiträden i hemtjänst och arbetsterapeuter utvecklats genom tiden. Nästa kapitel diskuterar handikappomsorgen och analyserar Assistansreformen. Åttonde kapitlet sammanfattar lärdomarna och konstaterar att framtida forskning om välfärdsstaten i hög grad kommer att innefatta organisationsmodeller.

Denna samlingsvolym erbjuder en seriös behandling av de avhandlade frågorna och bör därför uppmärksammas av professionella och andra beslutsfattare och intressenter inom de berörda områdena. Den kommer också att fungera som lämplig kurslitteratur vid högskolor och universitet.

En begränsning med boken är emellertid att den är centrerad nästan uteslutande kring de inhemska förhållandena och studierna. Jämförelser med och referenser till utländska erfarenheter förekommer mycket sparsamt. Denna avgränsning gjordes medvetet av utrymmesskäl. En annan begränsning är att analysen av olika reformer till sin största del ligger på en övergripande och formell nivå snarare än på livsvärldsnivån.

Denna senare begränsning hänger i viss mån samman med valet av de teoretiska utgångspunkterna.

Visserligen är det nyinstitutionella perspektivet högaktuellt. Det utgör ett utmärkt instrument för att förstå såväl adaptering till förändringar, dock sällan djupgående, som spridning av idéer mellan organisationer och de därmed relaterade homogeniserings- och rutiniseringstendenserna med mera. Men perspektivet är mindre lämpligt för att analysera de mer genomgripande förändringar som faktiskt har inträffat och de variationer som verkligen förekommer, inte minst beroende på att flera viktiga processer i sammanhanget faller utanför perspektivets egentliga tillämpningsområde. Denna snävhet kan skapa problem. Ta till exempel handikappomsorgen. Hur är det möjligt att förstå dess utveckling utan att ta på allvar Karl Grunewalds, Bengt Lindqvists, intresseorganisationernas, politikernas, de yrkesverksammias, de handikappades och övriga aktörernas målsättningar, intentioner, motivation, mödor och kamp, strategier och taktik, koalitioner, utbytesrelationer och kompromisser. Till detta skall man lägga aktörernas effektiva ledarskap, entreprenörs- och innovationsbeteenden, men också faktorer som de anhörigas självuppoftningar med mera. Vill man få en fullständigare bild av aspekter av välfärdsstatens organisation och utveckling bör den fortsatta forskningen komplettera det nyinstitutionella perspektivet med andra synsätt från den organisationsanalytiska arsenalen, såsom de ovan skisserade *handlingsteorierna*.

Konstantin Lampou

Våra recenser

Dagmar Lagerberg är docent och verksam vid barnhälsovården, Akademiska sjukhuset, Uppsala, *Tore Nilstun* docent vid Enheten för medicinsk etik, Lunds universitet, *Anders Nordgren* fil dr verksam i forskningsprogrammet Biomedicinsk etik, Institutionen för folkhälso- och vårdvetenskap, Uppsala universitet, *Lena Kilander* överläkare, Längeriatriiska kliniken, Akademiska sjukhuset, Uppsala, *Konstantin Lampou* fil dr, universitetslektor, Företagsekonomiska institutionen, Uppsala universitet.